

برنامه درسی پرورش تفکر انتقادی

کلید واژه ها

برنامه درسی، موقعیت های یاددهی - یادگیری، تفکر، تفکر انتقادی، یادگیری معنادار.

می توان اشاره کرد:

- تفکر انتقادی یکی از ابعاد اساسی وجود انسان است و پرورش آن سبب رشد آدمی می شود.
- تفکر انتقادی با ویژگی های عقلانی انسان مانند کنجکاوی و ترقی طلبی منطبق است.
- به واسطه آن، کاربردی کردن یادگیری، براساس فعالیت خود یادگیرنده انجام می شود.
- متناسب با ویژگی های عصر فرا صنعتی و تغییر و تحول فزاینده آن است.
- برگرفته از اهداف اساسی تعلیم و تربیت است

[Johnson, Elanineb, 2002]

تفکر انتقادی هم چنین سطوحی نیز دارد که یاددهنده (معلم/استاد) در کلاس درس باید با کاربست شیوه های آموزشی مناسب هم چون روش حل مسئله، پرورش این سطوح را در یادگیرنده تقویت کند. به این سطوح اشاره می کنیم.

اشاره

هر نظام آموزشی موفق، نیازمند به کارگیری دانش آموخته شده در موقعیت های واقعی زندگی، برای حل مسائلی است که افراد آن جامعه با آن مواجه می شوند. اگر دانش آموختگان مطالب آموخته شده را یاد نگرفته باشند، قادر به حل مسائل پیرامون خویش نخواهند بود. رشد و پرورش مهارت های فکری، به ویژه مهارت های تفکر انتقادی یادگیرندگان، همیشه در نظام های آموزشی موضوع پیچیده ای بوده، اما امروزه حالت بحرانی به خود گرفته است. زیرا طبق برونداد اطلاعات جامعه از توانایی سال های اخیر، متخصصان امور تربیتی، به شدت از ناتوانی یادگیرندگان در امر تفکر انتقادی ابراز نگرانی کرده اند. [۱]. یکی از راه های دستیابی و پرورش مهارت های تفکر انتقادی در یادگیرندگان، تدوین برنامه های درسی مناسب در نظام های آموزشی است. به تعبیری، تفکر انتقادی را می توان فرایند تبدیل چارچوب تحلیل ضمنی ذهن به یک چارچوب عینی برای تبدیل اطلاعات، تجارب و مهارت های کسب شده از طریق برنامه درسی و تجارب حاصله در موقعیت های آموزش و یادگیری معنا کرد. در این مقاله، ضمن بیان ضرورت و اهمیت پرورش تفکر انتقادی، سطوح آن نوع تفکر و ارتباط آن با برنامه های درسی را معرفی و بررسی می کنیم.

ضرورت و اهمیت پرورش تفکر انتقادی

[2002]. حتی در موقعیت های روزمره، تفکر انتقادی، تفاوت واقعی میان موفقیت و شکست در هر کار را به ما می نمایاند و به موفقیت یاری می رساند [Andolina, Milk, 2001].

به طور کلی در زمینه ضرورت و اهمیت فکر انتقادی به موارد زیر

تفکر انتقادی سبب می شود که فرد از مدارک و شواهد موجود بالاترین درک را داشته باشد و درک کردن، فرد را قادر می سازد تا نظرات و معانی را که در ورای هر چیز مهم وجود دارد، آشکار سازد [Johnson, Elanineb, 2002].

سطوح تفکر انتقادی

در تفکر انتقادی، سه سطح تحت عنوان پایه، پیچیده و تعهد، شناسایی شده است.

● **سطح پایه تفکر انتقادی:** در این سطح، یادگیرنده با حس اعتمادی که به تخصص خود دارد، برای هر مشکل پاسخ و راه حل درستی ارائه می‌دهد. در این سطح، تفکر با توجه به واقعیات، اصول و یا قوانین پایه است.

● **سطح پیچیده تفکر انتقادی:** در سطح پیچیده، فرد جدا شدن از منابع هدایت کننده را آغاز و با تحلیل و آزمایش شیوه‌های دیگر، به طور مستقل تفکر می‌کند.

● **سطح تعهد تفکر انتقادی:** این سطح، یادگیرنده انتخاب راه حل بدون کمک گرفتن از دیگران را به صورت نیاز احساس می‌کند و خود را به پاسخ‌گویی به دیگران ملزم می‌بیند [فرخ‌مهر، ۱۳۸۴]. یادگیرنده مجهز به تفکر انتقادی، به مهارت‌هایی دست می‌یابد که می‌تواند در فرایند آموزش و یادگیری به شیوه صحیحی قضاوت،

تصمیم‌گیری و ارزشیابی کند.

از نظر نیدلر (۱۹۸۴) **مهارت‌های تفکر انتقادی** عبارت‌اند از:

۱. مهارت تعریف و شفاف‌سازی مسئله
۲. مهارت قضاوت درباره اطلاعات مربوط به مسئله
۳. مهارت حل مسئله و استخراج نتایج [ملکی، ۱۳۸۱].

برنامه درسی و تفکر انتقادی

مهارت تحلیل عینی اطلاعات و تجارب را تفکر انتقادی نامیده‌اند. در تفکر عادی، فرد معمولاً از تجربیات قبلی خود استفاده می‌کند، آن‌ها را در زمینه و طرح جدیدی قرار می‌دهد و با تغییر شکل و سازمان‌دادن آن‌ها، در حل مسائل از آن‌ها استفاده می‌کند. در حالی که تفکر انتقادی، تفکری تحلیلی است و دربرگیرنده شناسایی، ارزشیابی و جدل کردن است. برنامه درسی نیز طرح و نقشه یادگیری است. به عبارت دیگر، مجموعه قواعد و ضوابطی که به مجموعه عوامل و عناصر مرتبط

به یادگیری منطبق و سازمان می‌دهد، برنامه درسی نامیده می‌شود [عابدی و تابعی، ۱۳۸۰]. این طرح و نقشه یادگیری باید به گونه‌ای سازمان یابد که دربرگیرنده فرصت‌هایی برای یادگیری باشد تا یادگیرندگان بتوانند موضوع را بشکافند، اجزای آن را تک‌تک بسنجند و در ادامه، شیوه ترکیب آن‌ها را واری و نقادانه قضاوت کنند [یارمحمدیان، ۱۳۷۷].

برنامه درسی و یادگیری معنادار

مغز، یک جست‌وجوگر ارتباطات انسانی است. زمانی که اطلاعات جدید بدون هر گونه ارتباط در مغز به ما داده می‌شود، تا زمانی که ارتباط برقرار شود، آشفته‌گی وجود دارد. [Shar-، 2006 onl]. اگر مفاهیم قبلی ذهن را به حلقه‌های زنجیره‌ای تشبیه کنیم که با یکدیگر اتصال دارند، مطلب جدید باید همانند حلقه‌ای جدید، به حلقه‌های زنجیره‌ای مفاهیم ارتباط یابد. اگر چنین اتصال رخ داد، یادگیری معنادار تحقق یافته است. هدف اساسی از تدوین

تفکر انتقادی حاصل
پرداش و ارزشیابی
اطلاعات قبلی با اطلاعات
جدید است که سبب
دست‌یابی به یادگیری
معنادار می‌شود

**تفکر انتقادی، خود حاصل
پدازش و ارزشیابی
اطلاعات قبلی با اطلاعات
جدید است و سبب
دستیابی به یادگیری
معنادار می‌شود**

برنامه‌های درسی، ایجاد یادگیری در یادگیرندگان است. اما چنان‌که شاهد هستیم، برنامه‌های درسی به ندرت فرصت‌هایی برای ایجاد و پرورش مهارت‌های انتقادی به وجود می‌آورند و بیشتر بر حافظه محوری تأکید دارند. این در حالی است که مریان بزرگ تربیتی، تفکر را پایه و اساس تعلیم و تربیت دانسته‌اند و از سویی دیگر، با تکیه بر آن و محور قرار دادن تفکر در امر یادگیری، می‌توان به تربیت یادگیرندگانی فعال، پویا و رو به تعالی پرداخت.

بنابراین برنامه‌نویسان، برنامه‌ریزان و متخصصان برنامه‌درسی، باید برنامه‌درسی حافظه‌محور را که یادگیرنده را ترغیب می‌کند تا با حفظ کردن متن و سؤالات و انباشتن ذهن از اطلاعات مرتبط و نامرتبط با زندگی واقعی، باعث هدر رفتن هزینه‌ها، امکانات و قابلیت‌های افراد شود، کنار نهند و در جهت حل مسائل و مشکلات جامعه و پرورش نسلی که دارای تجاربی غنی و عملیاتی، نگاهی تیزبینانه و دیدی کنجکاوانه نسبت به موضوعات پیرامونشان باشد، گام بردارند؛ به صورتی که سبب افزایش درک و فهم کسب شده یادگیرندگان از مفاهیم دریافتی موجود در برنامه‌های درسی

شود تا برای یادگیرندگان قابل درک و تفسیر باشد و آنان را به سوی یادگیری معنادار هدایت کند.

از آن‌جا که تفکر انتقادی این کار را برای افراد ممکن می‌سازد تا حقیقت را در میان به هم ریختگی حوادث و اطلاعاتی جست‌وجو کند که همه روزه وی را احاطه می‌کند و بر هدفش که رسیدن به کامل‌ترین درک ممکن است، دست یابد [ملکی، ۱۳۸۹]، برنامه‌های درسی باید به گونه‌ای سازمان یابند که به یادگیرندگان شیوه‌های قضاوت درباره‌ی جامعه و تفکر در مورد زندگی خویش را بیاموزند [سیف، ۱۳۷۹].

این امر از طریق محور قرار دادن تفکر در عرصه برنامه‌های درسی، گزینش روش‌های اثربخش برای پرورش تفکر انتقادی و کاربرد نتیجه حاصله از تفکر در موقعیت‌های یادگیری گوناگون، بهینه‌سازی شرایط و قرار دادن فرصت‌هایی در برنامه‌های درسی برای ایجاد یادگیری توأم با درک و فهم و تفکر نقادانه میسر خواهد شد. برنامه‌های درسی نقش بسزایی در پرورش مهارت‌های تفکر انتقادی دارند. در برنامه‌های درسی، باید روش‌هایی اتخاذ شود که به یاری آن‌ها، یادگیرندگان قابلیت‌های چگونه آموختن را به روش انتظام فکری بیاموزند، زیرا معرفت در فرایند اندیشه منظم رشد می‌یابد [ملکی و حبیبی پور، ۱۳۸۶] و تفکر زمینه‌ساز یادگیری خواهد بود. واتسون و گلینز معتقدند: توانایی تفکر انتقادی، پردازش و ارزشیابی اطلاعات قبلی با اطلاعات جدید است. اگر یادگیرنده نتواند بین مطالب آموخته شده جدید

که از طریق برنامه‌درسی مدون دریافت نموده است، با مطالب آموخته شده قدیمی، ارتباط برقرار کند، یادگیری معنادار تحقق نخواهد یافت. برای آن‌که نسلی پویا و تلاش‌گر در پیشبرد ثبات و دوام جامعه تربیت شود، باید شیوه‌های قضاوت درباره‌ی جامعه و تفکر در مورد زندگی خویش را به یادگیرندگان آموزش داد [سیف، ۱۳۷۹] و بهتر است که نظام‌های آموزشی به واسطه‌ی تدوین برنامه‌های درسی مناسب در زمینه‌ی پرورش تفکر انتقادی، از حرف و نظر گذر کنند و برای پرورش تفکر انتقادی وارد وادی عمل شوند تا با توجه به ضرورت و اهمیت این موضوع برای عصر حاضر، یادگیرندگانی متفکر، منتقد و دارای تفکر انتقادی تربیت کنند.

همان‌طور که اشاره شد، تفکر انتقادی، خود حاصل پردازش و ارزشیابی اطلاعات قبلی با اطلاعات جدید است و سبب دستیابی به یادگیری معنادار می‌شود. در این مسیر، برنامه‌های درسی می‌توانند با فراهم کردن طرحی مناسب برای یادگیری به منظور پرورش تفکر انتقادی در یادگیرندگان، گام بردارند و پیوند بین دانش جدید کسب شده از برنامه‌درسی و دانش پیشین را تسهیل کنند و سبب ایجاد یادگیری معنادار شوند. از این رو، در ادامه چند پیشنهاد برای فراهم کردن فرصت‌هایی که تفکر انتقادی را در یادگیرندگان برانگیزد و مهارت‌های تفکر انتقادی را در آنان پرورش دهد و در جهت نیل به یادگیری معنادار مورد استفاده قرار گیرد، ارائه می‌دهیم:

پیشنهادها

برنامه درسی باید به گونه‌ای سازمان یابد که:

- زمینه‌ساز تفکر انتقادی باشد.
- با ایجاد فرصت‌هایی برای پرسش‌گری و کاوش‌گری نظام‌دار درباره واقعیت‌ها، پرداختن به تفکر انتقادی را از یادگیرندگان طلب کند.
- یادگیرندگان را به جمع‌بندی و بسط اطلاعات، آفریدن و تجزیه و تحلیل هدایت کند تا به تدریج عادت به رفتار فکورانه و هوشمندانه در آنان شکل گیرد.
- به معرفی سایر منابع مرتبط با موضوعات درسی و مفاهیم مطرح شده بپردازد، تا هم کنجکاوی و تفکر برانگیخته

شده یادگیرندگان هدایت شود و هم بتواند پاسخگوی انتقادهای وارده توسط یادگیرندگان باشد.

- در برگیرنده تمرینات متنوع حول یک موضوع باشد، تا سبب پرورش تفکر انتقادی در یادگیرندگان شود.
- در برگیرنده تکالیفی باشد که به سطوح بالای تفکر مانند داور، انتقاد، استدلال، و تمرین‌های ذهنی نیاز دارند.
- سبب کسب حقایق در ضمن تفکر و به کار بردن حقایق در جریان تفکر شود.
- مطالب درسی را به صورت مسئله در قالب برنامه درسی برای یادگیرندگان مطرح کند؛ به گونه‌ای که سؤالات منحصر به روش بسته پاسخ نباشند.

منابع

۱. مایرز، جت (۱۳۷۴) آموزش تفکر انتقادی. ترجمه خدایار ابیلی. انتشارات سمت. تهران.
۲. فرخ مهر، حسین (۱۳۸۴). پرورش تفکر در کلاس درس. عابد، نوآور. تهران.
۳. عابدی، احمد و تاجی، مریم: نقش برنامه‌های درسی پنهان مدارس در شکل‌گیری شخصیت و رفتار دانش‌آموزان. فصل‌نامه آموزه. شماره ۹. ص ۱۰.
۴. یارمحمدیان، محمدحسن (۱۳۷۷). اصول برنامه‌ریزی درسی: ماهیت برنامه‌ریزی درسی، مبانی فلسفی، روان‌شناختی و جامعه‌شناختی برنامه. مؤسسه چاپ و انتشارات یادواره کتاب. تهران.
۵. ملکی، حسن (۱۳۷۹). برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل). انتشارات مدرسه. تهران.
۶. سیف، علی‌اکبر (۱۳۷۹). روان‌شناسی پرورشی (روان‌شناسی یادگیری و آموزش). انتشارات آگاه. تهران.
۷. ملکی، حسن؛ حبیبی‌پور، مجید (۱۳۸۶). پرورش تفکر انتقادی هدف اساسی تعلیم و تربیت. فصل‌نامه نوآوری‌های آموزشی. شماره ۱۹. سال ششم. بهار ۱۳۸۶.
8. Johnson, Elaine b(2003), Contextual teaching and learning: what it is and why it's here stay, united k ingdom, crowing press.
9. Andolina, Milk (2001) critical thinking for working students Tcolumiga Tdelmar press.
10. Facion pa, facion nc California critical thinking skills test: from A and from B, test manual. millbrae: Califoria Academic press. 1993.
11. Edwards Sharon L(2006). critical thinking: A two- phase framework. British Journal of Nursing 12 (19), 1142- 1149. Retrieved 1388/11/28 from <http://www.elsevierhealth.com/journals/neper>.
12. Johnson, Elaine b(2002), Contextual teaching and learning: what it is and why it's here to stay, united k ingdom, crowing press.

ما و خوانندگان

با سلام، بدین وسیله به اطلاع خوانندگان ارجمند مجله می‌رساند که خانم‌ها معصومه عابدینی از آموزش و پرورش شهر تهران و محدثه زنگانه، ملیحه محمدی، زهرامهرگان از آموزش و پرورش شهرستان علی‌آباد کتول، و آقای علی‌اکبر مراد از آموزش و پرورش شهرستان خور بیابانک برندگان مسابقه تصویر و تفسیر شماره ۹۰-۱۳۸۹ بوده‌اند. جوایز این عزیزان همراه با شماره هشت مجله، به نشانی آنها ارسال خواهد شد.

رشد تکنولوژی آموزشی

